

Els hospitalers en temps de Jaume I

Maria BONET DONATO
Universitat Rovira i Virgili

PRESENTACIÓ

En aquestes pàgines s'explica l'evolució de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem en temps de Jaume I a partir de temes fonamentals com són les relacions amb la monarquia en el context de la reorganització de les classes aristocràtiques, les funcions atribuïdes o assolides per la institució i el progrés patrimonial o aspectes de la seva gestió. Ens centrem en un dels períodes de consolidació de l'orde com una de les principals organitzacions eclesiàstiques del segle XIII, però alhora de canvis transcendentals en la seva posició en relació amb la monarquia i en l'enfortiment del seu perfil senyorial. En aquest sentit, es van començar a produir canvis en l'administració i gestió que prefiguraven el desenvolupament de les comandes baixmedievals. D'altra banda, la superació o, si es vol, la percepció d'estancament del moviment o ideari croat, l'aparició de nous ordes regulars i l'afirmació com a gran poder dominical van contribuir a la reorientació de la institució, però també de la monarquia envers ella, quan va optar per una activitat més intervencionista.¹

1. JAUME I I ELS HOSPITALERS: DEL PATROCINI REIAL A L'INTERVENCIONISME

L'aproximació als hospitalers en temps del rei Jaume I permet estudiar el desenvolupament de les relacions de poder a l'època, condicionades, entre d'altres, pel desplegament de la monarquia. Aquesta institució s'estava reforçant davant de l'aristocràcia feudal o d'altres poders i en aquest procés va trobar en els ordes militars uns aliats principals. La relació va ser activada durant el període de conquestes, que va ser clau en l'afirmació de l'autoritat o almenys del lideratge de Jaume I.

Durant el regnat es va vigoritzar l'estreta relació que els seus avantpassats havien establert amb aquestes milícies, gestada en temps i de la mà del rei aragonès Alfons el Bataller o definida amb les

1. El text es correspon a la conferència pronunciada sobre aquesta temàtica en el simposi sobre *L'Església en temps de Jaume I* organitzat el setembre del 2009 per l'Institut d'Estudis Ilerdencs i l'Institut d'Estudis Catalans. El propòsit ha estat reconèixer algunes de les transformacions fonamentals de la institució en el període transcendent que va ser el regnat de Jaume I. Donades les característiques de la reunió, s'ha ofert una atenció específica als vincles amb el rei i per valorar aspectes concrets s'ha centrat en l'àmbit català, però no únicament. Per això, no es trobarà aquí una descripció detallada del desenvolupament de les diverses comandes, però sí que es valoraran els processos d'alguna d'elles que permetin visualitzar els canvis. En aquest sentit, i en benefici de la síntesi, no s'ofereix un estat de la qüestió sobre els estudis dedicats a aquests temes, però es refereixen les aportacions bibliogràfiques que afecten els assumptes referits. L'article forma part d'un projecte finançat per la Subdirecció General de Projectos de Investigación del Ministerio de Ciencia e Innovación HAR 2009-13225.

actuacions del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Des d'aquelles dates, els ordes militars van ser institucions integrades al procés de conquestes territorials cap a terres andalusines i especialment a l'ocupació posterior, a causa de l'especificitat militar. Aquesta situació es manifestà en la donació d'Amposta el 1150 als hospitalers. Precisament la posició de la fortificació és eloqüent de la missió defensiva que Ramon Berenguer IV els confià, perquè es trobava a l'extrem meridional de l'àmbit tortosí conquerit i en el punt més avançat del darrer tram del riu, molt vulnerable als atacs marítics. Per tant, la presència hospitalera tenia una clara orientació militar, que havia de garantir el control d'una zona principal per a la consolidació de la presència cristiana i de la viabilitat del comerç a la regió conquerida.

En temps de Jaume I la funció militar va ser també destacada, però, a més, va ser objecte d'una certa valoració com a referència o fins i tot exemplar en la comprensió del mateix monarca. En aquest context s'explicaria també la reacció adversa que produí algun incompliment. Durant el seu mandat, la protecció als hospitalers manifestada a les primeres dècades i durant l'expansió conqueridora va derivar en un major intervencionisme en les últimes dècades. Per tant, en la recta final del regnat, les seves actuacions preludiaven situacions de la darrerria del segle XIII, quan la monarquia va començar a intervenir en el patrimoni dels ordes. Com a element significatiu d'això, una actuació del rei Pere el Gran va obligar els hospitalers a perdre la seva casa principal a Amposta el 1280, encara que es va formalitzar com a permuta. Aquesta seu havia donat nom a la província configurada per les possessions a Catalunya i Aragó, i ho va seguir fent malgrat perdre el domini.

Des de mitjan segle XII i durant un segle, la relació entre l'orde de l'Hospital i la monarquia va estar marcada pel patrocini del rei i per la contribució dels ordes a les necessitats militars, però també econòmiques de la Corona. Durant les primeres dècades del regnat de Jaume I, el monarca va mostrar la protecció i predilecció per l'Hospital i també pel Temple, i es produí una identificació de tots dos ordes quant a funcions i privilegis per part del rei.²

Al llarg de les dues primeres dècades de regnat, el patrocini reial a l'Hospital es concretà en la concessió de diversos privilegis fiscals i en cartes de protecció al seu patrimoni. En aquest sentit, els hospitalers, però també els templers, van ocupar un lloc preferencial en les accions d'emparament manifestades per la Corona envers els ordes religiosos o militars, de les quals només va gaudir, i en menor mesura, el monestir de Poblet. Quan el 1221 Jaume I va concedir un important conjunt de franquícies sobre pagament d'impostos, va esgrimir motivacions com la proximitat familiar, la vinculació dels hospitalers amb el moviment croat ultramarí, però també occidental, o la defensa o propagació de la cristiandat i també les tasques hospitalàries.³ Més tard es

2. En les assemblees de Pau i Treva com les del 1218 o el 1225 la protecció règia s'adreçava als dos ordes alhora: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón (1216-1235)*, vol. I, València, Anubar, 1976, p. 35-39 (1218) i p. 139-144 (1225). A les Corts de Barcelona del 1228 —abans de l'empresa de Mallorca—, després de conferir la seguretat als canonges, esglésies i monestirs, s'afirmava: «Immunitates quoque Templi et Hospitalis et aliorum locorum venerabilium et ipsos venerabiles fratres Templi et Hospitalis et aliorum locorum [...] sub eadem pace [...]»: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 206-211. També en una confirmació de privilegis a eclesiàstics del 1257 feta a petició dels mestres del Temple i de l'Hospital, entre d'altres dignitats de l'estament eclesiàstic, el rei insistia que s'observarien les paus i treves: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón (1216-1235)*, vol. III, Saragossa, Anubar, 1982, p. 217-219.

3. La valoració de les implicacions en la defensa de la cristiandat i en l'àmbit croat dels hospitalers s'expressava en aquests termes en la concessió de franquícies del 1221: «Quibus sacra domus Hospitalis ierosolimitani et fratres Deo servientes in ea pollere cernuntur in cismarinis et transmarinibus partibus et florere; considerantes eciam quantam sollicitudinem defensionis et properatione fidei christiane invigilent iugiter et intendunt.» En el document expressa que ho fa a petició de la seva dona: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem (1100-1310)*, vol. II, París,

van confirmar aquests privilegis, tot emfasitzant que els delegats de l'autoritat del rei els havien de respectar.⁴

La protecció del patrimoni hospitaler per part del rei Jaume I es donà a diversos nivells i a partir de problemes o canvis que van obligar a confirmar la posició dominical d'aquells cavallers. El 1220, el monarca va proclamar que els béns de l'orde només podien ser venuts amb el consentiment del mestre, màxima dignitat dels frares, que en aquestes dates es coneixia com a mestre o castellà d'Amposta, però també algun cop simplement com a mestre de l'Hospital. L'afirmació servia per a respondre a les pretensions d'una sèrie de senyors de Mallén que havien adquirit «heretats» de l'orde, segurament sense el consentiment dels seus membres. Un any més tard, va concedir protecció especial a les viles de Fustiñana, Cabanillas i Buñuel sota l'autoritat de l'Hospital a fi que els frares i els habitants d'allí poguessin dur els ramats a pasturar per tota la terra del rei.⁵ Aquestes comandes eren a Navarra, però prop de l'àmbit fronterer on hi havia alguna pretensió territorial aragonesa, o tal vegada feia esment a drets de pastura a Aragó.

Les missives del jove rei adreçades a la defensa patrimonial dels santjoanistes responien a situacions concretes, sovint quan els seus drets eren discutits o vulnerats, com sembla que passava el 1228 amb els hospitalers de Lleida.⁶ Els mateixos representants de la monarquia no sempre van ser conseqüents amb les immunitats fiscals, com es desprèn de la insistència en els privilegis reials que les respectessin, i fins i tot se'ls imposà una multa de mil morabatins.⁷ Dificultats com aquestes que afec-

Leroux, 1894-1906, p. 300-301; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 73-75. Un repàs a l'original mostra alguns errors de transcripció, com «in tota regis (sic) Aragonis et Catalonia», on diu «in tota regio», a Archivo Histórico Nacional (AHN), còdices, 649 o Cartulario Magno, II, del fons Órdenes Militares, f. 97, i actualment en línia a <<http://pares.mcu.es>>.

4. En una confirmació de privilegis del 1227 es ratifiquen els concedits pels seus avantpassats: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 365-367; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 184-185. Ja se n'havia produït un altre de semblant el 1223: María Luisa LEDESMA, *Templarios y hospitalarios en el Reino de Aragón*, Saragossa, Guara, 1982, p. 69, i el 1230 la reina Elionor va enviar una missiva adreçada al batlle del rei per recordar-li que els hospitalers estaven exempts del pagament de la lleuda i peatge: María BONET, *La orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellania de Amposta (ss. XII-XV)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1994, p. 46.

5. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 268 i 281, respectivament; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 58-59 i 64-65, respectivament. En el segon dels instruments, s'adreçava també als seus oficials per tal que els protegissin: «manunteneant fideliter et defendant et hac protectionem nostram.» També aquest any, i davant d'altres problemes, el rei posava el monestir de Poblet sota la seva protecció: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 71. En altres oportunitats, Jaume I defensà els hospitalers, quan, per exemple, va confirmar la possessió d'un musulmà a Daroca (1235): Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 348.

6. En una confirmació, Jaume I feia esment dels drets consignats pel seu pare o antecessors, i després confirmava un hort i un forn on s'havia fet la *Vila Nova* de Lleida. Potser l'ampliació de la ciutat col·lidí amb els drets que hi tenien en aquell àmbit: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 365-367; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 184-185. També va vetllar perquè els drets sobre determinats grups socials sota l'autoritat de l'orde no fossin pertorbats, com havia passat amb la redempció de musulmans a Torrellas, a la comanda d'Añón. La missiva de Jaume I en confirmava els drets del comanador en detriment dels alcaïds el 1260: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. III, p. 254.

7. El 1228, el rei va tornar a confirmar els privilegis, referint de nou el compromís dinàstic, però s'adreçava sobretot als seus representants per tal que no vulneressin els drets de l'orde, ni en les persones ni en el patrimoni: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 385; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 193. La renovació de privilegis del 1245 feta per Jaume I sobre els concedits el 1233 recordava també la continuïtat de l'activitat del seu pare en aquest sentit, i més tard el 1278 el seu fill, el rei Jaume II de Mallorca, confirmava els concedits pel seu pare el 1233: Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (Perpinyà), HP 182, f. 11r-v, 12 i 80-1.

taven els hospitalers se situen en el context d'una època i en determinades dècades en què es van produir episodis de violència feudal o d'arbitrarietats executades per part d'alguns altres senyors, que afectaven altres elements privilegiats o poderosos, per exemple l'arquebisbe de Tarragona.

La condició destacada o principal concedida als templers i als hospitalers en el si dels estaments privilegiats es fa evident en el lloc que ocupaven en la jerarquia definida en documentació emesa en l'entorn reial, però també en testimonis de la mateixa Església. Això es pot copsar en la posició que s'atorgava als mestres o representants del Temple i de l'Hospital en la relació dels presents a les assemblees polítiques o eclesiàstiques. En la llista dels reunits se'ls situava immediatament després dels bisbes, però abans que els abats o els més destacats nobles catalans, com el 1225. Pel que fa a l'ordenació eclesial, aquesta posició és significativa de la dignitat que se'ls atribuïa en el si de la pròpia institució.⁸ Tot això reflecteix que eren considerats membres preeminents de l'aristocràcia, i se'ls situava després de les màximes dignitats eclesiàstiques però abans que els nobles més importants. La identificació de la condició dels ordes amb altres institucions de l'Església s'expressà a les Corts de Barcelona del 1228 quan el rei conferí immunitats als seus membres i garanties als seus béns «pariter cum clericis et ecclesiis». En aquest sentit, quan el 1233 Jaume I va formular unes constitucions relatives a la persecució de l'heretgia en els seus dominis, establí que els seus oficials respectessin els templers i els hospitalers en les seves esglésies i monestirs.⁹ Sense que sapiguem quines eren les situacions que reclamaven aquesta exigència per part del monarca, ell confirmava el caràcter «privat» o propi dels espais religiosos dels ordes, que era una manera de reconèixer-los també el paper espiritual i era fidel a les constitucions de pau i treva.

No obstant la idiosincràsia o tractament diferenciat amb relació als hospitalers, que reforçava la condició d'exempció episcopal, quan el 1218 van rebre la protecció del monarca, encara infant, se'ls advertí que no obtindrien noves cartes de seguretat o protecció sense el consell del bisbe o del batlle del rei.¹⁰ La referència mostra com es volia establir un cert control per part de persones o institucions properes als interessos del sistema monàrquic.

La proximitat del rei Jaume I a la institució queda ben reflectida en el *Llibre dels feits*, on s'explicita la relació personal d'amistat del rei Jaume I amb el castellà d'Amposta, Hug de Fullalquer. Més enllà dels vincles personals als quals es podia referir, manifestava també el seu afecte per la institució, quan la identificava amb Hug amb paraules com: «que ben sabia ell que totstemps l'havia amat e honorat, e a ell e a l'Hospital.» Si es valora el text com un relat autobiogràfic, però a més amb un cert vessant de propaganda política, o fins i tot si es prefereix de testament polític, es pot establir que el monarca va voler explicitar els seus lligams afectius amb el principal dignatari hospitaler. A més a

8. En una reunió eclesiàstica celebrada a Tarragona el 1235, on hi havia el rei, es donaven els noms dels bisbes de Tarragona, Girona, Lleida, Tortosa, Saragossa i després els d'«H. domus milicie Templi et H. domus milicie Hospitalis magistrorum, abbatem etiam» i de manera equivalent en el tancament del document: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 349-352 (1235). Pocs dies després, també a Tarragona, no era tan clara la preeminència envers altres dignitats no episcopals, però sí que s'expressava de nou el tret diferencial: «habito concilio episcoporum et aliorum ecclesie prelatorum et magistrorum Templi et Hospitalis ac nobilium subscriptorum...»: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 357-361. També el 1236 s'esmentaven els bisbes amb nom propi, els abats amb un genèric i «reverendis fratribus Hugone de Montelauro magistro Templi, Hugone de Fulalquerio, magistro Hospitalis...»: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 388-389. Un cop més eren figures destacades. Anteriorment, a les Corts celebrades a Tortosa el 1225, s'havia esmentat primer els bisbes i després el representant de l'Hospital.

9. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 449.

10. En l'assemblea ja referida del 1218 i reunida a Vilafranca: «Statuimus tamen quod de cetero domus Templi et Hospitalis vel alius venerabilis locus religiosus non recipiat novas salvitates sine consilio episcopi diocesani et vicarii nostri.»

més, recordava el pla de dependència del castellà envers ell en referir la seva intervenció en la provisió del càrrec: «Nos l'havíem fet mestre de la nostra terra, que ens havia pregat el mestre major d'Ultramer.»¹¹

En realitat, l'elecció de la màxima dignitat hospitalera era una prerrogativa magistral com més o menys s'entreu en la referència anterior, tot i que en el període baixmedieval la monarquia va competir ocasionalment amb el mestre. No obstant això, ja s'observa com en temps de Jaume I el rei s'arrogava el paper de validar-lo, tot i que només fos en la versió del rei al *Llibre dels feits*. La proximitat del castellà és remarcada en diversos episodis, per exemple, quan després de beneficiar els hospitalers a Mallorca, el castellà va expressar afecte i gratitud, i ell i els frares besaren les mans de Jaume I tot plorant. Aquesta afeció o relació tan propera descrita en el relat del rei contrasta amb la presència quasi inexistent d'Hug de Fullalquer entre els dignataris que acompanyaven Jaume I formant part del seguici i actuant com a testimonis en les seves intervencions.¹²

Tot i el contrast esmentat, en dues donacions fetes als hospitalers el rei s'adreçava a Hug de Fullalquer com a *dilecto*, i en una confirmació dels privilegis explicitava que ho feia per les peticions i l'amor envers ell.¹³ Jaume qualificava Hug com a mestre de l'Hospital i castellà d'Amposta en l'un i en l'altre instrument, cosa indicativa que la màxima autoritat santjoanista era anomenada encara de manera variada. Per tant, tot i la possible exageració dels vincles en el *Llibre dels feits*, altres testimonis més neutres en confirmen la relació personal, però no tan propera.

La proximitat o fins i tot la predilecció del monarca per l'Hospital es manifesta també quan el 1226 va escollir rebre sepultura al monestir santjoanista de Sixena. Sens dubte, i com ell mateix expressava, ho feia en consonància amb el que van fer la seva àvia, Sança, o el seu pare, Pere el Catòlic, que estaven enterrats en aquell monestir femení de l'orde.¹⁴ De fet, el 1217 el pontífex Honori III havia lliurat el permís perquè les despulles del rei Pere fossin traslladades de Tolosa, on eren, a Sixena, tal com havia sol·licitat el seu jove fill Jaume I.¹⁵ Un any més tard, la priora s'adreçava al rei per indicar-li que en cas que s'hagués de coronar li lliuraria les insígnies reials que el seu pare havia lluit en ser coronat pel papa Innocenci III el 1204. La iniciativa de la priora ofereix problemes d'interpreta-

11. Maria BONET, *La orden del Hospital...*, p. 48; Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1983, p. 51. La nissaga dels Fullalquer havia senyorejat el comtat del mateix nom i va tenir lligams familiars amb el comtat barceloní dins el marc de la seva política ultrapirinenca des del segle XII, i el mateix Ramon Berenguer V, cosí de Jaume I, era hereu del comtat de Fullalquer per la seva mare Garsenda; Bruno MARTY, «Les ressources documentaires sur l'Ordre du Temple dans la Région Provence-Alpes-Côte d'Azur», a *Milites Templi: il patrimonio monumentale e artistico dei Templari in Europa*, Perugia, Volumnia Editrice, 2008, p. 95-137, concretament p. 99-104.

12. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*, p. 52-53. Per veure l'escassa presència d'Hug de Fullalquer en l'entorn del rei, es poden resseguir els testimonis en les accions del monarca, en les quals Hug participa en poquíssimes ocasions.

13. «Donamus vobis dilecto nostro fratri Hugoni de Follalquerio sancte domus Hospitalis hierosolimitani magistro et fratribus castra et villas de Torrent et de Cilla [...] in termino regni Valencie [...]», i en la confirmació de privilegis feta pel rei al setge de Borriana: «precibus et amore venerabilis dilecti nostri fratris Hugonis de Folio alquerio, castellani Emposte [...]»: Ambrosio HUICI MIRANDA i Maria Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 304 i 313-314, respectivament, i el segon a Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 485. En documents adreçats als castellans precedents o posteriors no se'ls qualificava d'estimats, per exemple en el cas de Pere d'Alcalà: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 668.

14. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 354; Ambrosio HUICI MIRANDA i Maria Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 160: «antecessorum nostrum sequi vestigia cupientes qui sibi sepulturam in monasteriis ab ipsis edificatis et conditis elegerunt, dum in perspicua sumus memoria constituti, eligimus nobis sepulturam in monasterio de Sexena.»

15. Luis GARCÍA-GUIJARRO, «The Aragonese Hospitaller Monastery of Sigena: its Early Stages, 1180-c. 1210», a Anthony LUTTRELL i Helen NICHOLSON (ed.), *Hospitaller Women in The Middle Ages*, Aldershot, Ashgate, 2006, p. 112-150, concretament p. 133.

ció, però aquesta acció manifestava la condició del monestir com a dipositari d'elements simbòlics, i en part legitimadors, del poder reial d'un monarca que en aquelles dates es trobava en serioses dificultats.¹⁶

L'estreta relació dels primers temps del rei Jaume I amb els templers, i d'una altra manera però també amb els hospitalers, degué influir en la confiança envers aquests ordes, que es manifestà sobretot a la primera etapa de la seva trajectòria política. Així, resulta significatiu el fet que el 1232 els dos mestres fossin els seus marmessors testamentaris, a més de l'arquebisbe de Tarragona, amb qui també tenia lligams anteriors, i un monjo de Poblet.¹⁷ A més, els confiava explícitament la tutoria del seu fill.

El nou testament va comportar l'elecció de Poblet com a lloc per enterrar-se, on finalment rebé sepultura. No obstant això, els vincles del rei amb el monestir hospitaler femení van seguir sent molt estrets, ja que hi va confiar l'arxiu i hi va dipositar documents importants del seu regnat, com els de les conquestes o les relacions amb altres reialmes.¹⁸ Sembla que funcionava no solament com a dipòsit, sinó amb una certa activitat cancelleresca, com es desprèn d'una petició del monarca del 1260 adreçada a la priora perquè fes còpies d'uns documents relatius a les seves relacions amb Castella en cas que no hi hagués trasllats. Es precisava que es fessin a la seva escrivania.¹⁹ De nou la memòria restava en mans de les monges i en particular de la priora, que tenia relació amb el lligam de legitimitat que havia assolit aquell centre monàstic, que justament acollia les despulles del seu pare.

Cal fer notar que el rei no solia explicitar que era un monestir de l'orde de Sant Joan, i s'adreçava sempre a la priora de Sixena, que gaudia d'una autonomia remarcable en el si d'una institució ben centralitzada. Fins i tot, el rei Jaume I va intervenir en favor d'aquesta autonomia i en part es devia a la condició de monestir vinculat a la monarquia des de la seva fundació. Així, el 1264 es dirigí a la priora per confirmar-li que no havia d'escollir cap religiosa en contra de la seva voluntat.²⁰

Precisament les condicions d'autonomia i en definitiva de poder de què gaudia la priora van ocasionar algunes friccions amb el castellà d'Amposta. En aquest sentit, aquest va imposar-li una sèrie de

16. Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «Las insignias de coronación de Pedro I-II “el Católico” depositadas en el monasterio de Sijena», *Anuario de Estudios Medievales. A la memoria de la Dra. Regina Sáiz de la Maza* (Barcelona), núm. 28 (1988), p. 147-156, on a més a més es publica el document, p. 155.

17. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. 1, p. 297-300 (1232). A més, atorgava mil morabatins per a «operi de Buidlecona» i altres sumes per als monestirs del Cister i mil més per a Cantavella, també per a les obres. Es donaven així quantitats als qui eren els marmessors, la qual cosa confirma que l'elevada suma era per al castell d'Uldecona, tot i la manera com s'escriu el topònim. I mercès a això sabem que es construïa o s'ampliava en aquestes dates. El fet d'anar consolidant aquesta posició militar, com la de Cantavella, guardava relació amb la imminència de l'inici de les empreses valencianes per part del mateix rei i probablement reflecteix com preveia la utilització d'aquests recintes emmurallats, que eren veïns de les terres a conquerir. En el cas d'Uldecona, tot i que estava infeudat, era el mateix orde de l'Hospital que executava les construccions.

18. Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, «Las insignias de coronación de Pedro I-II “el Católico” depositadas en el monasterio de Sijena», *Anuario de Estudios...*, núm. 28, p. 147. També es van dipositar d'altres documents transcendentals per a la família, com els referents al dot i esponsalici de la seva tieta, Constança, casada amb Frederic II, o d'altres: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 225-226 (1217).

19. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón 1258-1262*, vol. IV, Saragossa, Anubar, 1982, p. 294.

20. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón (1263-1268)*, vol. V, Saragossa, Anubar, 1988, p. 80-81. Aquesta exigència era conseqüent amb les normes establertes el 1187, on es fixaven condicions del govern de la comunitat i del paper de la priora o del castellà d'Amposta: Luis GARCÍA-GUIJARRO, «The Aragonese Hospitaller Monastery of Sigena: its Early Stages, 1180-c. 1210», a Anthony LUTTRELL i Helen NICHOLSON (ed.), *Hospitaller Women...*, p. 180.

restriccions el 1226. Aprofitant que acabava d'arribar a la dignitat, li recordava que el seu càrrec es trobava per sota la seva autoritat, com de fet s'establia des del 1187. Aquestes indicacions perseguïen reforçar els vincles amb l'orde, per exemple en recordar la satisfacció del subsidi anual a Terra Santa o *responsiones*, també previst anteriorment. A més a més, retallava les possibles accions de la priora que poguessin afectar l'economia de la comunitat, com l'admissió de més persones a la comunitat o de beneficiats sense l'aquiescència del castellà, i el fet que ella fes donacions testamentàries.²¹

El patrocini de Jaume I als hospitalers culminava l'estreta relació teixida pels seus antecessors amb els ordes militars, que es concretava en la concessió d'enormes beneficis patrimonials o privilegis. Aquesta activitat favorable i benefactora comportava una certa reciprocitat esperada o reclamada a les institucions en els terrenys militar, financer, administratiu i polític.

La faceta diplomàtica o política responia als lligams especials que la institució tenia amb la monarquia, a la condició militar, però també perquè es tractava d'una organització internacional implantada a tots els regnes cristians i amb una vinculació especial amb el pontificat. En alguns episodis de l'acció diplomàtica del rei Jaume, els hospitalers van ser testimonis d'excepció o validadors. Així, quan el 1234 Jaume I va firmar la treva amb el rei navarrès Teobald, va confiar a l'arquebisbe de Tarragona i al mestre de l'Hospital quatre castells com a garants del tracte per uns mesos i abans d'arribar a una solució.²² El castellà d'Amposta hi va ser present i va testificar al costat del monarca aragonès la signatura del Tractat d'Almirra del 1244, com Guillem de Cardona, mestre del Temple, mentre que el rei castellà també va comptar amb testimonis que eren altres dignitats d'ordes militars.²³

Hem vist com en el terreny justificador Jaume I va recórrer a la funció dels hospitalers com a cavallers cristians propagadors de la fe, com també havia fet el seu pare.²⁴ Tal consideració es relaciona amb el paper que els ordes tenien en l'ocupació militar, la defensa o l'activitat ofensiva en els territoris andalusins ocupats. Com és conegut, a l'època la guerra se centrava en la defensa de castells i en les operacions de rapinya o emboscades als enemics, que eren essencials atès que l'activitat militar regional era conduïda pels senyors del territori. Així, els ordes portaven a terme iniciatives militars amb independència dels grans projectes de la Corona, tot i que eren necessàries o complementàries i, de fet, van ser impulsades per la monarquia.

En aquest sentit, el 1195 el rei havia eximit l'Hospital del quint degut a la Corona per les incursions o ràtzies realitzades en terres musulmanes, segurament amb el propòsit d'estimular aquesta activitat. De fet, quan el 1216 els hospitalers van establir els furs per als habitants d'Aliaga, se'ls esperonava a fer cavalcades en contra dels musulmans per capturar homes i ramats, recordant-los preci-

21. Antonio UBIETO, *Documentos de Sixena*, vol. I, València, Anubar, 1972, p. 156-157; Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 348-349, en la versió original del Cartulario Magno, II, 236, on s'expressen en castellà alguns fragments que en les altres versions són en llatí, com els referits a les restriccions sobre l'activitat prioral: «Non puede dar a alguna perpetualment pan et agua ni poner habito a alguna persona sino con voluntad e consello del castellan.» Sobre el testament de la priora: «non puede fer trastament ni derar res a alguno mas todas sus cosas sean fielment conseruadas e rendidas al castellan assi comendador o preceptor»: AHN, códice 649, f. 236-237.

22. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 339 (1234).

23. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón (1237-1250)*, vol. II, València, Anubar, 1976, p. 176-177; José Vicente CABEZUELO PLIEGO, «Las órdenes militares y la frontera valenciana. Siglos XIII-XIV», a *Las órdenes militares: un puntal de la historia de Occidente*, Soria, Cátedra Internacional Alfonso VIII, 2006, p. 73-105, concretament p. 79. Hug de Fullalquer també va confirmar la concessió del rei Jaume I del castell de Balaguer als comtes d'Urgell el 1243, que així mateix va ser un acte de significació política: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 148-149.

24. Així ho expressava Pere el Catòlic quan es referia al fet que defensaven i propagaven la fe cristiana o florien a Orient i Occident, en una confirmació de privilegis del 1210: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, p. 125.

sament el dret que tenien sobre el quint.²⁵ Per tant, tot i que ells eren els responsables d'aquestes accions, necessitaven la cooperació dels seus dependents i per això també en fomentaven el moviment, però sempre atents als seus beneficis. Altres vegades els hospitalers es reservaven el quint dels botins sobre els béns o els homes capturats pels habitants que els acompanyaven formant part dels exèrcits reials, com va passar amb els de Càlig o els de Cervera del Maestrat.²⁶

Precisament el conjunt de disposicions sobre les activitats militars que els cavallers van promulgar per als seus habitants a les posicions frontereres responia a les possibilitats i alhora a les majors exigències bèl·liques dels llocs esmentats. En alguns casos, les normes eren restrictives, com les adreçades als pobladors de Rossell o de la Sènia, que únicament havien de respondre a les crides relacionades amb les peticions militars del monarca, però precisament el 1237 o el 1236 respectivament, quan es desenvolupava la campanya valenciana i eren llocs al nord del territori.²⁷ Més tard, i també des de les posicions assolides amb la conquesta valenciana, es va potenciar la participació de la població a les hosts i cavalcades, com s'explicitava en la carta de poblament de Cervera del Maestrat del 1249.²⁸ Com es veu en aquests exemples, les posicions territorials dels hospitalers tenien relació amb l'activitat bèl·lica que ells i altres ordes militars van mantenir. Des d'elles podien debilitar l'enemic i llançar atacs cap a regions properes. La monarquia havia programat la implantació dels ordes allí en concedir-los propietats, la qual cosa explica, entre altres raons, que l'orde afavorís les empreses del rei, com s'aprecia a les cartes de Rossell i la Sènia o en d'altres de contemporànies al Maestrat valencià.

No obstant això, el patrimoni dels hospitalers a Catalunya i Aragó estava situat en zones ben diferents, mentre que altres ordes militars tenien una destacada presència i en algun cas exclusiva a l'àmplia regió fronterera. Cal relacionar-ho amb el perfil variat que tenia la institució en les funcions i atribucions que li assignaven la societat i sobretot els poders feudals. Malgrat aquest espargiment patrimonial, els castells hospitalers d'Amposta i d'Uldecona van ocupar dues posicions estratègiques principals a la zona més avançada de la frontera meridional catalana fins a la conquesta valenciana i són testimoni de l'activitat defensiva, però també ofensiva descrita.

La mateixa denominació de *castellania* en comptes del terme *priorat* amb el qual s'anomenaven totes les províncies situades a l'àmbit occidental és un testimoni del pes de la funció militar.²⁹ Aquest mot era al·lusiu a la guerra i a més l'Hospital l'utilitzà per a referir la situació d'avantguarda en l'àmbit oriental. A la comanda i castell d'Amposta, el 1222 hi havia senescal i mariscal, càrrecs militars, que eren explícits de la importància d'aquestes activitats.³⁰ També el fet que s'anomenés d'Amposta en comptes del terme regional com arreu d'Occident mostra la significació que la institució donava a la fortificació. Els mateixos hospitalers eren conscients del lloc principal que ocupaven en aquesta regió

25. María Luisa LEDESMA, *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1991, p. 193-197.

26. Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló, Diputació de Castelló, 1987, p. 181-183.

27. Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios»...*, p. 186-187; José María FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. I, Barcelona i Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969, p. 383-384.

28. Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios»...*, p. 182-183.

29. La denominació alternativa a *castellà* era la de *mestre*, segons s'ha vist, que a vegades es referia a Amposta, com el 1221, o altres vegades a l'Hospital o a l'Hospital dins el regne d'Aragó i Catalunya, com en la primera carta de poblament de la Sènia, del 1232, encara que en aquella anava acompanyat del terme *castellà* d'Amposta. Fins i tot el fet d'haver optat per la paraula *mestre* refereix una condició equivalent o almenys propera al títol assignat a la cimera governativa de la institució a Terra Santa.

30. José María FONT RIUS, *Cartas de población...*, p. 342-344 i també p. 367 (1232).

de la rereguarda o frontera de l'expansió valenciana, on també tenien propietats, i el 1239 s'esmentava ocasionalment el càrrec de comanador d'Amposta, Ulldecona i de tota la frontera.³¹

Tot i la consideració que el rei Jaume I tenia als ordes, no sembla que participessin en el setge de Peníscola del 1225, ni tampoc els hospitalers van ser presents en la primera etapa de la conquesta mallorquina, a diferència dels templers.³² El castellà d'Amposta, Hug de Fullalquer, tot i no haver participat en el setge de Madina Mayurqa, es va presentar a l'illa per demanar alguns béns, de manera que va provocar la protesta dels nobles, que li recordaven que els hospitalers no havien estat presents en l'empresa.³³ Sovint s'analitzen esdeveniments com aquest per argumentar la no-militarització o menor militarització de l'Hospital. En contrast amb això, cal fer notar que els ordes, igual que passava amb altres senyors principals catalans o aragonesos, no van participar a totes les expedicions ni empreses. Més aviat es va anar produint una divisió dels participants segons els àmbits, i sobretot en l'obtenció dels beneficis territorials a partir dels pactes assolits amb la monarquia.

El rei va exagerar quan, en la concessió de béns als hospitalers, afirmava al *Llibre dels feits* que «us fem gran honor perquè us donam la mateixa part que al Temple», que hi havia lluitat i per això n'obtingué molt més. A més d'una sèrie de cavalleries a l'illa, Jaume I, després d'una altra petició d'Hug, els donà les seves drassanes perquè hi fessin cases i quatre galeres.³⁴ Aquest donatiu és interessant perquè es pot relacionar amb les necessitats navals que ja tenien llavors. Els hospitalers s'hi van incorporar a l'hora de reduir els musulmans replegats a la serra de Tramuntana i és segur que van rebre alguns béns a l'illa.³⁵

En la conquesta de les terres valencianes els ordes militars hi van participar i van obtenir els patrimonis corresponents a pactes anteriors, a alguns de més o menys contemporanis a les empreses i com a beneficis de les prestacions militars. Així, els hospitalers, encapçalats pel mestre, van intervenir en el setge de Borriana o en el de València. Els contingents per a aquella escomesa eren d'uns vint cavallers, que era el que podia conduir un senyor notable i lluny de xifres que superaven el centenar dels almogàvers o d'altres.³⁶

Cal fer notar, però, que en el seu relat el rei Jaume conferí un protagonisme especial als ordes. Així, els mestres del Temple i de l'Hospital i els comanadors d'Alcanyís de Calatrava i de Montalbán de Santiago figuren també participant en els preludis i en el setge de Borriana. A més a més, Hug de Fullalquer apareix en el text del rei esperonant el monarca per a dur a terme la conquesta del territo-

31. José María FONT RIUS, *Cartas de población...*, p. 401.

32. Podria ser que la intenció dels hospitalers fos de participar a l'empresa de Peníscola, o almenys van estar-hi representats pel seu mestre, com ho van estar els templers a l'assemblea reunida a Tortosa el 1225, on es degueren fer els preparatius: «Bremundus de Monte Arencho, magister hospitalis», esmentat després de les quatre dignitats episcopals: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 139. No és estrany que l'Hospital tingués algun paper en activitats prèvies a l'empresa o fins i tot d'intendència des dels castells del Montsià. De manera similar, els hospitalers van ser a les Corts de Barcelona, en què es va preparar la conquesta de Mallorca, tot i que després la seva contribució no es va fer efectiva.

33. Alan FOREY, «The Military Orders and the Spanish Reconquest in the Twelfth and Thirteenth Centuries», a *Military Orders and Crusades*, Variorum, Aldershot, Ashgate, 1994, p. 197-234; María BONET, *La orden del Hospital...*, p. 48. Sobre el patrimoni obtingut a Mallorca pels hospitalers, vegeu Jaume BUSQUETS, «El códice latinoaràbig del Repartimiento de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca), vol. xxxi (1953), p. 11, 12, 13, 18-19, 35 i 39.

34. Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «Mallorca 1232: colectivos urbanos, órdenes militares y reparto de botín», *Aragón en la Edad Media*, núm. xix (2006), p. 446-483, i concretament p. 466.

35. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1976, p. 460. En el *Llibre dels feits* s'indica la presència del mestre de l'Hospital abans dels atacs a la muntanya, tot i que en aquella oportunitat no es va acabar d'entrar en combat: Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*, p. 53.

36. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*, p. 106; Jerónimo ZURITA, *Anales...*, p. 519.

ri de València, decisió en la qual també intervé Balasc d'Alagó. Com en aquest episodi i en d'altres com la preparació de l'empresa valenciana o la decisió d'emprendre la conquesta de Xàtiva el 1244, el relat atorga protagonisme a Hug de Fullalquer en les decisions sobre les accions. També segons la narració del rei Jaume I, quan ell va haver de deixar la conquesta de València, ocasionalment els mestres del Temple i de l'Hospital es van fer càrrec de la situació.

Tot i la intervenció dels ordes, en aquest text cal destacar que el rei es mostra com el líder militar del procés, i precisament va utilitzar el mestre de l'Hospital com un *alter ego* per a reforçar aquest lloc principal.³⁷ A més, en els comentaris del monarca es destaca la fidelitat del castellà d'Amposta, perquè aquesta figura serveix per a mostrar la fidelitat deguda pels vassalls, no sempre professada per altres cavallers. Tot apunta que la versió del rei va sobredimensionar el paper dels ordes en el terreny militar en detriment d'altres personatges menys «units» a ell, i en especial aquells que podien restar-li importància o capacitat en la gestió de les conquestes. Les aportacions en efectius dels ordes no van destacar en el conjunt, ans al contrari, sovint les referències a les seves tropes parlen de xifres modestes, com en el cas referit. De tota manera, els ordes, entre els quals l'Hospital, aportaven tropes de forma més ràpida que altres poders senyorials, tant perquè es tractava d'una milícia organitzada com per la disponibilitat de fortificacions a la frontera, des d'on es mobilitzaven els contingents, com s'indica en la narració del monarca. Al text es contrasta la presència dels membres dels ordes militars respecte a altres efectius esperats pel rei durant el setge de Borriana. A més a més, refereix el paper financer de l'Hospital i del Temple abans d'emprendre el setge, en el qual van actuar de garants dels diners que el rei va quedar a deure per satisfer les provisions. Aquest episodi és un testimoni més de la comprensió d'alteritat que el rei projectava en aquests dos ordes.

En tot cas, la participació militar dels hospitalers es va veure premiada per una sèrie de beneficis territorials. Així, quan el gener del 1233 Jaume I els va donar els castells de Torrent i Silla amb anterioritat a la conquesta, afirmava que serien de l'orde quan els hospitalers o el mateix rei els conquerissin, tot involucrant-los en l'expedició.³⁸ Els donatius es van anar succeint al ritme de l'expansió, i en alguns casos els hospitalers van negociar la rendició de llocs com Cervera del Maestrat, que els havia estat confiada molt abans de la conquesta el 1157 i renovada el 1171, i en aquest sentit van reivindicar-hi els seus drets.³⁹ S'hi van afegir altres dominis o propietats a Borriana, Vinarragell, alqueria de l'Alcúdia de Silla, Sant Mateu, Càlig, la meitat de Cullera, Orpesa, Montroi, cases i terres a Dènia, Vilafamés, Xàtiva o altres.⁴⁰ L'adquisició de terres en l'àmbit del Maestrat donava continuïtat al domini de les terres meridionals per part dels santjoanistes, de manera que assolien el control d'una àmplia regió.

Els drets patrimonials concedits per part dels reis precedents no van ser sempre acceptats per

37. María BONET, «Las órdenes militares en la expansión feudal de la Corona de Aragón», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* (Alacant), núm. 17, en premsa; Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*, p. 62-63, 106-107, 133 i 117 per a les intervencions d'Hug de Fullalquer. Entre els qui aconsellaven l'empresa de Xàtiva, el castellà d'Amposta va secundar la intervenció favorable de la reina, i també va rebre en el *Llibre dels feits* un lloc destacat i diferenciat entre els consellers i significativament sumant-se als elogis de la muller del rei envers la ciutat.

38. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 304.

39. Ana Isabel SÁNCHEZ CASABÓN (ed.), *Alfonso II. Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995, p. 165-167.

40. Robert I. BURNS, *The Crusader Kingdom of Valencia. Reconstruction on a Thirteenth-century Frontier*, Cambridge, Cambridge University Press, 1967, p. 185. La donació de Cervera s'adreça a «Petro Ferrandis in cismarinis partibus maximo preceptori et aliis magistris et fratribus», que és interessant perquè el rei va triar la màxima autoritat santjoanista als regnes peninsulars, en comptes del que caldria esperar, el mateix castellà d'Amposta: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 79.

Jaume I. Així, va mantenir una controvèrsia amb els hospitalers pel castell de Cullera el 1240, perquè aquests argumentaven haver-lo rebut dels seus avantpassats, com efectivament s'havia produït (1157, 1177, 1208). El rei respongué que ignorava tals donatius. En tot cas, es va arribar a un acord que confiava la meitat del domini a l'orde i ell es reservava l'altra meitat amb dret a fer-hi un altre castell, i també assumia la meitat de les despeses generades per la custòdia del castell. De la darrera precisió i de la referència al risc sobre l'eventual retorn a mans andalusines, es palesa la preocupació del monarca per defensar aquestes places fortes.⁴¹

A l'entorn d'aquestes dates, el rei va començar a canviar respecte als hospitalers, i en general ho va fer amb els ordes militars per un conjunt de circumstàncies com ara les transformacions en la tàctica militar, l'aparició de nous ordes religiosos com els mendicants i, en definitiva, la progressiva consolidació del poder del monarca. En el testament del 1242, que poc té a veure amb el primer, fa una sèrie de donatius a monestirs i n'esperava que li fessin misses votives. En la llarga llista no hi ha cap esment a ordes militars, llevat del convent de Sixena, que seguia ocupant un lloc principal entre els monestirs.⁴² De tota manera, el castellà d'Amposta apareix confirmant diversos documents importants de caràcter polític emesos per Jaume I a principi del 1243, com els que modificaven el testament, la definició dels límits fronterers entre Catalunya i Aragó, la donació al seu fill Pere del comtat de Barcelona, altres precisions sobre l'herència del seu fill Alfons, o el 1244 com a testimoni del Tractat d'Almirra. Això mostra la proximitat expressada en el *Llibre dels feits* i també el paper que s'assignava a l'orde en la política.⁴³ Hug de Fullalquer és invocat com a estimat, cosa que no es troba temps després amb altres castellans, i sí, en canvi, amb la priora de Sixena.

L'estreta relació, quasi única, entre l'Hospital i el rei va comportar una major i més persistent intervenció de la monarquia en la institució, i ja el 1252 va començar a intervenir en el patrimoni a favor dels seus interessos. Es tractava d'una permuta, com d'altres de posteriors, en què el balanç era favorable al rei. Així, Jaume I havia obtingut, segons deia, el castell i poble de Dos Castillos de part del castellà i comanador general dels cinc regnes d'Hispania.⁴⁴ Els hospitalers eren beneficiaris de la seva compensació en un conjunt de rendes que havien de cobrar a Barcelona d'obradors, cases i altres de valorades en quatre-cents sous. Més endavant, ja en temps del seu fill Pere, es produí la primera intervenció significativa en el patrimoni, quan el rei va forçar o impulsar el bescanvi d'Amposta per Onda i Gallur el 1280. Cal recordar la importància del lloc d'Amposta per a l'orde, més valuós que els béns rebuts.

No obstant les actuacions del rei en el patrimoni, el 1257, en ratificar els privilegis als mestres del Temple i de l'Hospital, va precisar que els protegia de les exigències dels seus delegats. Això confirma

41. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 77-78. Jaume I va lliurar juntament amb el castellà d'Amposta als pobladors de Cullera terrenys per a pasturar: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. III, p. 70 (1252). La donació de les cases de Dénia va tenir lloc només tres dies després i potser era una compensació a la retallada de drets a Cullera.

42. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 116-121.

43. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 147-149 i 150-152.

44. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. III, p. 110-112. Encara que no hi ha confirmació ni signatura per part de cap hospitaler i que suggeriria una solució unilateral, s'indica que la decisió s'ha pres amb el consell del castellà. Altres exemples mostren com el rei assumia una posició favorable als seus interessos en certes accions en els béns dels ordes, com el 1264, quan atorgà cent cafissos de sal a les monges de Sixena en comptes dels dos-cents que obtenien segons una altra llicència monàrquica: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. V, p. 81. També el mateix any va obligar els hospitalers a adquirir la sal a les seves salines i no en d'altres: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. V, p. 93-94.

la persistència de les accions abusives d'ells, però també com el monarca mantenia la seva tutela, tot i que amb més incidència. Més tard es van cobrar als hospitalers impostos dels quals estaven eximits, fet que és un dels indicadors dels canvis.⁴⁵

L'aturada de l'expansió feudal va ser un punt d'inflexió en les relacions entre els ordes o l'Hospital i la monarquia. En un sentit més ampli, la pèrdua de protagonisme en el terreny militar o de participació efectiva en el moviment croat va comportar una crisi en la percepció sobre la seva funció militar en la societat. Ja el 1250, el rei Jaume va manifestar al papa que el Temple i l'Hospital no col·laboraven militarment com s'esperava, cosa que va provocar la mediació pontifical on es recordava els seus compromisos en la lluita contra els musulmans.⁴⁶ Amb tot, a mitjan anys seixanta, els hospitalers i altres membres d'ordes militars van participar en el setge i capitulació de Múrcia, però dins dels exèrcits del rei Jaume I. Aquesta situació era nova perquè abans participaven amb els seus exèrcits de forma autònoma, i reflecteix com el rei augmentava el control sobre els ordes.⁴⁷ A més, la manca de contrapartides patrimonials segurament expressa una contribució modesta o menys transcendent que en altres campanyes.

Precisament coincidint amb l'alentiment de l'activitat militar a les terres de la Corona d'Aragó, consten les primeres informacions sobre la participació dels hospitalers en empreses orientals, quan dos naus van marxar cap al territori croat. També el gran comanador d'Hispania va oferir recursos al rei Jaume I, quan va voler conduir una croada cap a l'àmbit oriental mediterrani el 1268 i va participar amb els seus a l'estol.⁴⁸

Des de mitjan segle i en dècades successives la monarquia va mostrar les queixes en contra dels ordes per no complir les obligacions militars esperades. Tal vegada en aquest context es pot comprendre el passatge en què l'abandonament de la croada del 1268 es justificava per les recomanacions dels mestres del Temple i de l'Hospital i el bisbe i els prohoms de Barcelona.⁴⁹ Curiosament la funció d'alteritat abans esmentada s'havia convertit en contrapunt, i precisament hi participaven figures que en les empreses de conquesta havien encarnat tot just el contrari. Els ordes començaven a perdre lideratge i confiança dels grups de poder respecte a la seva capacitat dins el moviment croat. Amb això no discutim la veracitat o versemblança del succés, com era la informació aportada per ells sobre el fet que a Sant Joan d'Acre es feia fosc abans a la tardor i això els podia fer errar l'entrada al port. Probablement templers i hospitalers tenien aquests coneixements.

Ja molt al final del regnat, Jaume I va assistir al segon Concili de Lió del 1274 i la seva participació reflecteix el moment de canvi que s'estava produint en relació amb els ordes militars i la croada. Ell mateix volia conduir encara una croada per reconquerir Terra Santa i els templers s'hi van oposar. També sembla que hi havia un projecte que pretenia unir els ordes militars, bàsicament l'Hospital i el Temple, però no va prosperar per l'oposició del rei. S'estava fent evident que només unint els es-

45. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. III, p. 217-219. Altres impostos dels quals estaven eximits els hospitalers van ocasionar disputes amb la monarquia o els seus delegats: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, vol. III, p. 343 (1276).

46. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, vol. II, p. 686.

47. José Vicente CABEZUELO PLIEGO, «Las órdenes militares y la frontera valenciana. Siglos XIII-XIV», a *Las órdenes militares...*, p. 83.

48. Sobre la croada de Jaume I, vegeu Francesc CARRERAS CANDI, «La creuada a Terra Santa», a *I Congreso de historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1909, p. 106-138. Sobre els hospitalers de la Corona d'Aragó a terres orientals, vegeu María BONET, *La orden del Hospital...*, p. 56; Judith BRONSTEIN, *The Hospitallers and the Holy Land. Financing the Latin East (1187-1274)*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005, p. 99-101.

49. Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*, p. 169.

forços d'aquestes institucions es podria relançar la croada, però alhora el fet informa de la capacitat d'intervenció dels poders polítics i d'un rei que temia que en sortís una nova institució massa poderosa. Anys més tard també en va recelar Jaume II.⁵⁰

2. ELS PODERS SENYORIALS I ELS HOSPITALERS: LIGAMS I CONTROVÈRSIES

Un altre aspecte principal del segle XIII és l'ampliació i la consolidació del patrimoni o de la institució en el territori. En aquest sentit, l'aristocràcia va seguir beneficiant aquesta institució prestigiosa, i en destaquem l'estima manifestada per personatges preeminents com els comtes a les primeres dècades, en coincidència o sota la influència del patrocini regi. Serveix com a testimoni l'elecció de sepultura a Amposta per part del comte d'Urgell Ermengol VIII el 1208, el qual, a més d'una suma important de mil cinc-cents morabatins, va lliurar el seu cavall i les armes, cosa que confirma el valor militar que tenia la comunitat ampostina. Una altra intervenció favorable als hospitalers per part d'un dels principals nobles de l'època va ser la de Nunó Sanç, que els va alliberar de les «quèsties, toltes i altres» en el seu comtat de Rosselló el 1236, amb excepció de les «hostis et cavalcatís». Un cop més es revela la consideració militar i l'interès que es fes efectiva aquesta activitat.⁵¹

Des de mitjan segle, les aportacions patrimonials i les relacions transcendents es van produir amb les aristocràcies territorials més que amb els poders principals, tot i que eren importants des dels orígens de la institució i havien afectat també la primera meitat del XIII. També cal destacar que en altres oportunitats aquelles van disputar dominis o privilegis amb l'orde de l'Hospital i sovint els hospitalers van aconseguir imposar les solucions que els eren més favorables, tot confirmant la seva autoritat, el prestigi i la condició privilegiada.

La integració al patrimoni santjoanista dels dominis vinculats a l'Espluga reflecteix com hi hagué resistència per part dels familiars. El seu senyor, Guillem de Guardiollada o de Guàrdia, va deixar la seva filla Mateua com a hereva el 1234, amb la precisió que si ella o la germana no tenien descendència en seria beneficiari Guillem d'Aguiló, nebot seu.⁵² Les disputes van aparèixer el 1251, quan el marit de Mateua, Galceran de Pinós, va reclamar els drets dominicals del seu sogre difunt després de la mort de la muller. En aquestes dates, i des del 1245, la vídua de Guillem de Guardiollada, Marquesa de Cervera, i la seva filla, Gueralda, eren monges santjoanistes. Van promoure un plet en contra de l'esmentat Galceran, gendre i cunyat d'elles, on a més del testament del seu marit es feia esment que la mateixa Mateua els havia traspassat els drets a elles i a les hospitaleres de Cervera-Alguaire. La sentència va ser favorable a l'Hospital.

El 1252, les reclamacions van venir de Guillem d'Aguiló, el qual ocupava el tercer lloc en el testa-

50. <<http://www.newadvent.org/cathen/09476c.htm>> (New Advent / Catholic Encyclopedia); Alain DEMURGER, *Auge y caída de los templarios (1118-1314)*, Barcelona, Martínez Roca, 1986, p. 233. Després de la desfeta de Sant Joan d'Acce (1291), es va tornar a plantejar la idea d'unir els ordes de l'Hospital i del Temple, però també van augmentar les veus crítiques envers aquests com a causants de la pèrdua dels territoris croats: Alan FOREY, «The Military Orders in the crusading proposals of the late thirteenth and early fourteenth centuries», *Traditio*, núm. 36 (1980), p. 317-345. En aquest context, com abans Jaume I, Ramon Llull va relançar la idea de la croada. No sorprèn que aquestes iniciatives encara fossin actives en regions que s'havien arrabassat també als musulmans.

51. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, vol. II, p. 91, i la donació de Nunó Sanç a Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de la Caritat, 1910, p. 359.

52. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 199-203; Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire i del monestir santjoanista de 1076 a 1244*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 429-434.

ment, i, tal com argumentava, li corresponia perquè Mateua no havia tingut descendència. Obviava, però, la segona beneficiària, que era la seva germana Gualda. La sentència va fer valer els drets de l'Hospital, que es feia amb el domini de les Esplugues, Conesa i altres indrets. El rei Jaume I va establir aquestes condicions, tot mostrant de nou el patrocini reial a l'orde, i, a més, ho justificava perquè havia estat constituït com a executor testamentari per Guillem de Guardiola.⁵³ Guillem d'Aguiló havia perdut part del seu patrimoni, i també els béns que li quedaven a Tarragona com a darrer representant de la família del conqueridor de la ciutat. La venda d'aquest patrimoni el 1242 podria estar relacionada amb les multes que el rei li va imposar, segons s'explica al *Llibre dels feits*, on també apareix Guillem de Guardiola i precisament com a oncle de Guillem d'Aguiló. Algunes de les seves intervencions en la conquesta valenciana van causar la reprovació del monarca, tot i que en el relat del rei apareix referit com un personatge valent i lleial.⁵⁴ Totes aquestes circumstàncies expliquen que fos el mateix rei qui lliurés la sentència.

Les hostilitats amb els Aguiló i els Pinós degueren contribuir el 1254 que les hospitaleres confiesin com a vassall en un altre noble de les contrades, Huguet de Cervelló. També els templers que hi tenien drets per part d'un altre llinatge van confiar-ne la defensa a l'Espluga a l'esmentat Huguet en qualitat de vassall el 1255. Aquesta solució va estar plena de dificultats i únicament es consolidarien com a senyors en detriment de les exigències dels Cervelló a finals de segle.⁵⁵ Cap al 1255 es documenta, però, el comanador de l'Espluga dels hospitalers, que refereix l'interès per assentar la presència de l'orde en aquest indret. Potser l'elecció d'Huguet havia de permetre negociar el repartiment entre templers i hospitalers, que no va funcionar.

Els problemes sobre els drets dels hospitalers en l'àmbit de la Conca degueren continuar perquè anys després les dues monges hi renunciaren de nou en benefici de l'orde: el 1261, la filla, i més tard, el 1266, mare i filla.⁵⁶ Es confirmava la transferència dels castells i localitats de Sa Guàrdia, Passanant, Belltall, Rocallaura, Conesa i els de les Esplugues o altres el 1261, que eren esmentats també en la darrera renúncia del 1266 amb alguna diferència. El 1261 encara reclamaven explícitament drets a les dues Esplugues, malgrat la presència dels templers. Dels continguts dels acords assolits el 1266 es desprèn que l'orde no havia acomplert una sèrie de pagaments compromesos a Marquesa a canvi de la donació de l'Espluga i altres llocs. En aquests documents es renegociaven o es garantien les gratificacions del castellà d'Amposta, com els mil cent morabatins, i sumes anuals vitalícies que devien obtenir aquelles monges.

La trajectòria de la vídua de Guillem de Guardiola, Marquesa, que era filla de Ramon de Cervera i, per tant, membre d'una destacada nissaga nobiliària, és eloqüent de les relacions existents entre l'aristocràcia i la institució. Ella i la seva filla es van vincular a l'orde, qui sap si condicionades per les complicacions que es podien derivar del testament i posant-se a l'aixopluc de l'Hospital o buscant una posició o condició privilegiada en el si de l'organització, com de fet es va produir. En tot cas, destaca el fet que Marquesa fos situada al capdavant de la comunitat femenina a Cervera el 1245 o fins i tot en-

53. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 293-294; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PE-COURT, *Documentos...*, vol. III, p. 89-90.

54. Per a les relacions familiars en el domini de Tarragona, assolit el 1230 després de la mort del seu cosí germà, Guillem de Tarragona, vegeu Emilio MORERA I LLAURADÓ, *Tarragona Cristiana*, vol. II, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1954 (reed. 1982), p. 50-51 i 57-59; Ferran SOLDEVILA (ed.), *Les quatre...*

55. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Huguet de Cervelló, feudatari de l'Espluga de Francolí», a *Miscel·lània d'homenatge a Miquel Coll i Alentorn*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1984, p. 193-220, concretament p. 202-206.

56. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 294-295.

carregada dels frares o donats. El 1250, ella i altres monges van demanar a l'orde establir-se en un lloc més tranquil. Com a resultat, es fundà el convent femení d'Alguaire, on hi havia també una comanda masculina. En aquestes dates l'esmentada Marquesa exercí com a comanadora de Cervera i Alguaire.⁵⁷

És significatiu del seu poder dins la institució el fet que hagués demanat aquest trasllat en un capítol provincial celebrat a Osca i s'hagués acceptat. Sens dubte, es tracta d'un cas o situació excepcional. A més a més, tot apunta que va gaudir d'una notable potestat dins les comunitats que dirigia, amb capacitat per a expulsar els membres de les comunitats, frares, monges o donats o fins i tot per a situar la filla en el càrrec de priora d'Alguaire abans de la seva mort.⁵⁸

El sotscomanador de Cervera intervingué en diverses accions de la gestió de la comanda, «per domna Marquesa» o amb el seu consell o deliberació.⁵⁹ En alguna oportunitat es troba referència a una actuació de Marquesa, com en una revocació de certs beneficis que havia concedit a Pere de Fenollet el 1266.⁶⁰ Tot i que consta com una donació feta per Marquesa, també s'acompanya del nom de dos frares i dues monges, la qual cosa reflecteix l'aquiescència de les dues comunitats en la gestió dels afers de la comanda. Això també passava a la comunitat doble d'Isot, on hi havia un comanador que prenia les decisions amb les monges, però també el 1261 hi havia una comanadora, Gualda de Paracolls, al capdavant de la comunitat masculina i femenina.⁶¹

Segons consta sobre la intervenció de Marquesa, ella havia lliurat els drets i entrades que els hospitalers tenien a la Segarra a Pere de Fenollet, i a canvi de la recuperació havien de pagar quatre-cents sous. Sembla, per tant, una acció independent sobre el patrimoni, i a més tal vegada en perjudici dels interessos de la institució, llevat que hi hagués alguna compensació no expressada a l'instrument. En tot cas, la major part d'evidències indiquen que fora de la unitat conventual la comanadora havia d'actuar a través del seu representant, de manera congruent amb les intervencions de les dones en general en la vida civil. Només la viduïtat significava una millora en aquest sentit, i de fet una part significativa de les monges d'origen nobiliari eren vídues.

L'aportació patrimonial de Marquesa es va traduir en una condició privilegiada dins la comunitat que la va acollir, no tan sols en els càrrecs i el poder, prou indicadors, sinó en les pensions vitalícies o elevades sumes obtingudes a canvi. Altres monges de la comunitat en aquelles dates, com Elisenda de Jorba o Agnès de Queralt, confirmen com algunes dones de famílies nobiliàries destacades d'aquelles comarques es vinculaven a la institució santjoanista, i de forma significativa les vídues. Val a dir que hi havia tota una sèrie de consideracions morals perquè les dones que perdien el marit conservessin l'estatus de viduïtat. A més, l'entrada en un convent era sobretot una òptima manera d'acabar amb les possibilitats d'un altre matrimoni i amb els problemes d'herències o patrimonials que se'n podien derivar.

57. Josep Maria LLOBET I PORTELLA, «La comanda hospitalera de Cervera durant els segles XIII, XIV i XV segons una carta de Jaume Pasqual (1788)», a *Actes de les Primeres Jornades sobre els ordes religiosos-militars als Països Catalans (segles XII-XIX)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1994, p. 302-312, concretament p. 304-305; Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 214-215. Sobre l'inici de la comunitat femenina a Cervera, vegeu Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 208-209.

58. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 218.

59. El 1249, el lloctinent de comanador a la casa de Cervera ho feia «per [...] comendatrice», «consilio et deliberatione fratrum»: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Orde de Sant Joan, Gran Priorat de Catalunya (GPC), carpeta 15, pergami 247; i el 1251, «Frater Raymundus de Rumfla, preceptor domus hospitalis [...] domine Marchese de Guardia»: ACA, GPC, carpeta 16, pergami 253. En aquesta oportunitat, després de la signatura del preceptor, signava ella amb una altra tinta i lletra; cal pensar, per tant, que validava personalment els documents i en conseqüència sabia llegir i escriure. En notícies posteriors el mateix Ramon Rumfla consta com a sotscomanador.

60. ACA, GPC, carpeta 16, pergami 291. Val a dir, però, que l'absolució la feia Guillem de Torrent, comanador de Cervera.

61. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 211.

En aquest sentit, volem destacar que el pes de la branca femenina de l'Hospital va ser fonamental a l'hora d'atreure donatius de dones o de familiars d'elles, però a més va permetre uns lligams més complexos amb les famílies aristocràtiques que els que van desenvolupar ordes únicament masculins, com el Temple. Per tant, aquest vessant va ser un element evident perquè la institució estigués ben lligada amb els membres de la classe senyorial i consolidés també el perfil senyorial. Així, a la comunitat de Cervera, dues mullers de familiars de Marquesa, de noms Sibilla de Guàrdia i Estefania de Guàrdia, van fer sengles donatius dels dots rebuts dels marits el 1250 i el 1252. Estefania es documentà com a donada de la institució el 1254, tot i que s'havia resistit a l'execució de la donació segurament pels problemes que es plantejaven pels drets de la seva néta i del gendre. De nou l'orde podia garantir la condició de privilegi d'aquells qui es desprenien dels béns que els la podien garantir.⁶²

Guillem, el fill d'Elisenda de Jorba, monja de l'orde, també va fer donació de la jurisdicció al feu de l'Ametlla el 1272 precisament perquè la seva mare era a Cervera i li dedicava explícitament el donatiu. Val a dir que aquest indret ja constava en l'àmbit d'Alguaire el 1250 i probablement així culminava el procés d'apropiació per part de la institució i en detriment dels interessos dels Jorba.⁶³ De nou les condicions imposades pel fill delaten la conclusió d'un pacte que aportava millores o garanties per a la seva mare, tot i ser monja. Així s'assegurava que la mare pogués gaudir de totes les rendes de l'Ametlla durant la seva vida. En altres oportunitats, les diferències i controvèrsies entre l'orde i els senyors de les contrades que es resistien a la pressió del monestir sobre el seu patrimoni es tancaven també amb l'elecció per a la sepultura de qui abans hi era contrari. Així va passar amb Pere de la Clusa, castellà d'Alguaire, que el 1216 havia fet una composició amb l'Hospital per la jurisdicció d'Alguaire i un any més tard expressava la intenció de ser enterrat a Santa Maria d'Alguaire dels hospitalers, fent les deixes corresponents.⁶⁴

La donació feta per Guillem de Jorba no era únicament una deferència a la mare, sinó que també el van moure motivacions espirituals, com es desprèn del fet que escollís sepultura al cementiri de Cervera i demanés que se celebressin misses per la seva ànima i la seva família. Una llàntia havia de cremar a l'església de l'Ametlla dia i nit. Precisava, però, que si els hospitalers no volien fer aquests «serveis», l'encàrrec havia de recaure en l'abat de Poblet o en els frares menors de Cervera, amb el consell de la seva mare.⁶⁵ Aquesta asseveració resulta indicativa del valor religiós que tenia l'orde de l'Hospital, que era equiparat amb altres institucions de prestigi a l'època i principals en la «capacitat salvífica» que els assignaven els membres de l'aristocràcia.

Un exemple paradigmàtic i excepcional dels lligams entre l'orde i la classe feudal a partir d'una comunitat femenina es troba en la consolidació de Sixena com a monestir hospitaler principal. Això es degué en part gràcies al suport i la predilecció de la monarquia, que va manifestar el rei Jaume I amb un reguitzell de privilegis, donacions com el castell de Sarinyena el 1227 i altres intervencions favorables també al mateix convent.⁶⁶ Ja s'ha vist el paper que tenien de custodiar ele-

62. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 216-217.

63. Josep Maria LLOBET I PORTELLA, «La comanda hospitalera de Cervera durant els segles XIII, XIV i XV segons una carta de Jaume Pasqual (1788)», a *Actes de les Primeres...*, p. 305.

64. Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire...*, p. 298-299 i 303-305, respectivament. El seu fill va acabar cedint a les pressions de la comanda i va vendre els seus drets a Alguaire el 1233: Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire...*, p. 423-429.

65. ACA, GPC, carpeta 15, pergami 201.

66. Jaume I va confirmar el 1226 les donacions fetes pel seu pare i el seu avi al monestir de Sixena: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 157-159. Va fer donatius com el castell de Sariñena

ments preuats pel rei, i també van rebre l'hospital de Bujaraloz, on ja hi havia una comunitat masculina.⁶⁷

Els lligams amb l'aristocràcia es van traduir en situacions ben diferenciades, que anaven des de l'elecció de sepultura fins a l'associació com a donats o confreres.⁶⁸ Tots aquests vincles van comportar beneficis econòmics o patrimonials a la institució i van eixamplar la projecció de l'orde com a institució «protectora» o proveïdora de «seguretats» per als grups benestants de les regions on s'instal·laven. El 1216, Bernat Martí d'Almacelles s'integrava com a confrere de la comunitat d'Alguaire i donava un cens i la torre de Llitera. Sembla que hi havia diferències sobre la propietat d'aquest indret perquè s'indicava que ja era del convent i, no obstant això, renunciava a reclamar-hi drets i a tot el que l'orde li devia.⁶⁹ El pacte o la imposició de l'orde s'havia traduït en l'aixopluc envers el més feble en la solució, que era Bernat. Altres vinculacions comportaven donacions més modestes, descrites com a almoines, però sovint només els reportaven beneficis espirituals o ser enterrats al convent o a la comanda, com es pot veure en la d'Aliaga.⁷⁰

L'orde de Sant Joan estava ben relacionat amb les aristocràcies territorials, i a més a més acomplia funcions diverses com la religiosa, l'hospitalària o la política, que en feien una institució plurifuncional. Aquesta pluralitat coincidia amb els lligams també variats que mantingué amb les famílies aristocràtiques mercès en part a les peculiaritats de la branca femenina, que precisament progressà durant el segle XIII. Aquestes condicions van ser elements en pro d'aquesta institució quan es produí el declivi de l'ideari o de l'activitat croada, que tant va afectar el Temple. També en el terreny de les propietats, tot i l'obtenció de castells en llocs d'activitat militar, l'orde tenia cases arreu dels territoris català i aragonès, la qual cosa li conferia un perfil dominical variat. En definitiva, tot i l'evident missió militar, es consolidà com una entitat religiosa més i assolí una imatge menys negativa en els moments d'aturada i finalment de crisi del moviment croat.

A partir del nucli de l'Espluga i feus vinculats, els hospitalers van adquirir altres béns al territori, com el castell de Cabestany el 1273, el de Benviure el 1277, les rendes arbitràries de Belltall el 1283 i

(Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 188-189 (1227)) i altres del rei al monestir de Sixena (Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 200-202), respectivament, com el llibert Pere Gil de Fraga i cent morabatins anuals a cobrar de l'aljama de Calataiud. El 1235, Jaume I va concedir el castell i vila de Peñalba (Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 28) i deu jовades de terra a Campanar o cases a València, sempre adreçant-se a la priora Sança: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, vol. II, p. 531; Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. II, p. 242-243. El 1246, Jaume I concedí permís al monestir de Sixena per a la llenya a la vila d'Alcalà: Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire...*, vol. II, p. 651. També el 1264 va vendre el cobrament del monedatge a la priora: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. V, p. 102-103.

67. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 177. Per a les referències del 1230, sembla que més que una donació va ser una adquisició, però en tot cas el monarca ho va confirmar al monestir i a la priora de Sixena, probablement perquè la compra afectava un donatiu fet pel rei Pere, el seu pare: Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos...*, vol. I, p. 189.

68. Alguns veïns d'Alguaire es lliuraven per ser enterrats a l'església de l'Hospital i oferien béns a canvi. El comanador explicitava que els faria copartípics de l'oració: Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire...*, p. 414-416 (1233). El 1217, Maria de Narbona, després d'haver fet una sèrie de donatius al monestir de Sixena, va rebre permís per a viure-hi, però amb referència explícita que ni la priora ni el castellà d'Amposta l'obligarien a fer-se monja, i on finalment seria enterrada: Antonio UBIETO, *Documentos...*, p. 127-128. El testimoni confirma la varietat de vincles que oferia la institució, i tal vegada fins i tot qui tenia una posició de força podia decidir en què es concretava, com aquesta noble benefactora.

69. Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire...*, p. 299. La idea de protecció envers el confrere era explicitada pel preceptor de Lleida, que li deia «promittimus custodire et deffendere in omnibus locis.»

70. León ESTEBAN MATEO, *Cartulario de la encomienda de Aliaga*, València, Anubar, 1979, p. 64, 65, 68, 69 i 70 (1220-1234). De tots els benefactors, únicament dues persones eren incorporades com a confreres (p. 65).

finalment tota la jurisdicció del castell de Belltall el 1297.⁷¹ Val a dir que en teoria, segons indicava Marquesa, ella havia comprat aquest indret a Ponç de Cervera abans del 1266, però no sembla que s'executés. Aquestes adquisicions arrodonien els drets assolits pels hospitalers a la regió i responien, com en d'altres ocasions, a la pressió exercida per la institució, però també als canvis socioeconòmics que afectaven la noblesa feudal. Així, en el cas de Belltall, quan Bertran i Arnau van vendre els seus drets, es va estipular que l'orde es comprometia a mantenir Bertran de forma vitalícia. Per tant, aquest vincle podia compensar la pèrdua d'un patrimoni en què des de feia anys ja es produïen actuacions arbitràries en la percepció de rendes per part dels frares. En un cert sentit, el senyor de Belltall assumí la pressió dels hospitalers i, motivat per això o per altres circumstàncies, va trobar la protecció o almenys la garantia per a mantenir-se dins de la institució.

Naturalment, els creixements patrimonials com en el cas de l'Espluga van despertar oposició en elements de l'aristocràcia local que patien el desplaçament de l'orde en contra dels seus drets, com Pere Bertran Montasor, que reivindicà drets a Belltall i tot i que la sentència reconeixia implícitament que tenia raó, se li consignà una pensió mentre no cobrava els drets.⁷² En altres àmbits, com a la comanda de Sant Celoni, la pugna amb els senyors del territori s'havia encetat al segle XII i es tancava amb una sentència del 1278 que situava Ramon de Cabrera sota l'autoritat i vassallatge de l'Hospital, tot mostrant la submissió que se li imposava. No obstant això, se li respectaven una sèrie de prerrogatives.⁷³ Ramon d'Anglesola va donar el castell de Tèrmens a l'Hospital també el 1278 en una donació votiva, però no es va produir la confirmació del rei. Per això aquest no es va voler manifestar a favor de l'orde quan un familiar en reclamava els drets el 1280, la qual cosa es pot veure com un testimoni de les noves relacions teixides entre la monarquia i els hospitalers. Tot i això, al final es va vincular als hospitalers, que ja tenien casa a Vic.⁷⁴ Algunes famílies relacionades amb les aristocràcies territorials van haver de cedir part o gairebé tot el poder i el domini en els àmbits de desenvolupament de l'Hospital i d'altres institucions quan culminava el llarg procés d'ordenació i regulació de la classe privilegiada feudal. La pèrdua de lideratge militar, polític o fins i tot econòmic dins el marc d'una societat en transformació podia haver contribuït al procés, tal com el mateix rei anava retallant petits espais o protagonisme a altres poders, per exemple als mateixos hospitalers.

Aquest procés d'engrandiment es va produir en altres llocs, i pot servir com a testimoni el ple domini dels santjoanistes sobre el Montsià, ja que van incorporar l'Aldea a principis del segle XIII i la Ràpita, per adquisició, el 1260. D'aquesta manera es van convertir per un temps en els únics senyors a la zona, llevat del Godall. Precisament la monarquia va liquidar aquest quasimonopoli dominical al Montsià. Tot i que la Ràpita era del monestir de Sant Cugat, els hospitalers van dur a terme accions de pirateria senyorial en apoderar-se de rendes que corresponien als benedictins a la localitat d'Alcover el 1236. Malgrat el caràcter abusiu, la sentència pronunciada pel comanador templer de Tortosa va ser favorable als hospitalers, la qual cosa mostra les aliances que hi hagué entre aquestes dues institucions.⁷⁵

Tot i això, els hospitalers i els templers, que eren senyors principals en determinades zones com

71. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 202-203.

72. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 199-203.

73. Josep Maria PONS I GURI, «La comanda de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem a Sant Celoni», a *Actes de les Primeres Jornades...*, p. 288-301, concretament p. 291.

74. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 198.

75. Maria BONET, «L'Amposta feudal: poders, societat i economia», a *Actes de les Primeres Jornades d'Història d'Amposta*, Amposta, Ajuntament d'Amposta, 2001, p. 141-180, concretament p. 160-161.

l'esmentada del darrer tram de l'Ebre, van rivalitzar per certes propietats i privilegis. Un conjunt de sentències de les primeres dècades del segle XIII va segellar bona part de les disputes, i en d'altres es reforçà la cooperació. Es van repartir àmbits d'influència: els templers van predominar al marge esquerre, mentre que els hospitalers es van imposar a la dreta amb dominis com la torre de la Carrova. Una sèrie de beneficis vinculats a la posició fronterera van ser objecte de disputa, com el cobrament de l'*exea*, que pagaven els qui creuaven el riu amb bestiar per anar a terres andalusines, i encara que la sentència afavorí els templers el 1221, els hospitalers aconseguiren condicions de privilegi. També assoliren acords per a la restitució de captius fugitius a mitjan segle XIII, que refereixen les tasques «policials» o militars que exerciren en un àmbit propiciatori per a les fugues almenys fins als anys trenta del segle, quan era frontera.⁷⁶ Altres controvèrsies eren més comunes amb les sostingudes en d'altres indrets o institucions eclesials, com amb el poder episcopal per causa de l'exemció. Tot i això, se solia arribar a un acord en què el bisbe gaudia d'alguns drets o beneficis. Així, una sentència del 1243 atorgava al bisbe de Tortosa un quart d'una sèrie de drets a les comandes hospitaleres d'Ulldecona, Cervera, Borriana i Orpesa a la seva demarcació, però l'acord no va ser respectat pels hospitalers.⁷⁷ Tan sols una dècada més tard de la incorporació dels territoris valencians, els patrimonis santjoanistes ja aportaven rendes.

En les diputes amb els templers, o de forma més moderada amb el poder episcopal, els acords van ser equilibrats per a les parts. Això responia a les condicions que tenien de poder fort o d'una certa equitat en la seva posició, però també a la necessitat de cooperació en àmbits en què les dificultats pròpies de les regions podien minvar la seva autoritat.

Durant aquest segle, l'Hospital s'imposà a molts llocs respecte a altres poders aristocràtics que compartien dominis o, com s'ha vist, respecte als qui competien per la propietat de la terra. A la comanda d'Ulldecona s'havia produït la infeudació del castell al llinatge dels Montcada el 1191, en compliment d'una clàusula de la donació feta pel rei el 1178. Malgrat que les condicions fixades incloïen una ocupació de Ramon de Montcada i el seu fill, la primera renúncia pronunciada pel nét data del 1223 i l'abandonament no s'acomplí fins el 1243, després de diverses negociacions amb una sèrie de compensacions renegociades a favor dels Montcada. No obstant això, les reclamacions sobre alguns drets encara cuejaven el 1256.⁷⁸ Tot i la infeudació, els hospitalers tenien els drets sobre una part destacada de les rendes, o fins i tot compartien la reserva dominical. L'interès de l'orde per aquest indret era evident, i va tenir el seu batlle al castell encara que hi havia aquests vassalls.

En aquest sentit, és necessari observar com el segle XIII va ser un període de culminació de l'afirmació o consolidació dels poders senyorials, i de la mateixa manera que el rei havia de resistir o sufocar les envestides dels senyors, també els grans poders eclesiàstics com els hospitalers van acabar de definir la seva posició preminent a la regió o en un àmbit territorial determinat.

76. Maria BONET, «L'Amposta feudal: poders, societat i economia», a *Actes de les Primeres Jornades...*, p. 151.

77. LUIS GARCÍA-GUIJARRO, *Datos para el estudio de la renta feudal maestral de la orden de Montesa en el siglo XIV*, València, Institut Valencià d'Estudis Històrics, Institució Alfons el Magnànim, Disputació de València, 1978, p. 59 i 67.

78. Maria BONET, *La orden del Hospital...*, p. 282-283.

3. LES COMANDES: CONSOLIDACIÓ PATRIMONIAL I PROGRÉS DE LES OLIGARQUIES LOCALS

Com s'ha vist, les comandes hospitaleres van arrodonir els seus dominis en aquestes dates a partir de fórmules ben variades, i en alguns àmbits va culminar el procés de refeudalització mentre que en d'altres de conquerits, la feudalització.⁷⁹ D'aquesta manera, els comanadors van impulsar l'obtenció de rendes de diverses maneres. Tal com era propi de l'orde, van participar de manera conjunta amb el castellà d'Amposta en algunes decisions que afectaven l'organització de l'orde, però també en el govern del si de la comanda, per exemple en la concessió de cartes de poblament. El fet que es tractés de decisions col·legiades en refereix també la importància de les cartes perquè prefiguraven o consolidaven el model de gestió, basat en el concurs d'elements destacats de la pagesia. El caràcter centralitzat de la institució i de l'economia explica, per exemple, que quan es va premiar Marquesa pel seu donatiu de l'Espluga es va fer amb rendes de Lleida i no pas de Cervera o d'Alguaire, on vivia. Finalment, el castellà d'Amposta, com a màxima autoritat, intervingué sovint en les transaccions de les comandes que afectaven directament el patrimoni, moltes vegades en solitari.⁸⁰

En la gestió del patrimoni es van produir establiments a cens com els documentats en àmbits de la Catalunya central i que donaven continuïtat a les fórmules pròpies d'aquestes contrades. Valgui com a exemple la concessió d'un mas anomenat Rovira, que rebé Pere d'Albesa de mans del comanador d'Isot a canvi de la satisfacció de la tasca —onzena part de les collites—, un sester d'ordi de la mesura de Berga, dotze diners de moneda corrent i una part per l'explotació del bosc el 1272.⁸¹ En aquest exemple i en molts d'altres es comprova també la posició del comanador al capdavant de l'economia de la comanda. La seva projecció afectava fins i tot activitats mercantils, com la venda de cereals fora de les fronteres. Almenys dos preceptors, un d'Osca i un altre de Castiliscar, van obtenir llicència del rei Jaume I per exportar-los a llocs com Gascunya i Navarra, en el primer cas el 1257. Fàcilment l'origen eren rendes en espècie, però cal fer notar l'empenta dels dignataris de la institució per obtenir-ne uns bons rendiments.⁸²

Les cartes de poblament van ser fonamentals en la fixació de les condicions entre els hospitalers i determinats elements de les comunitats locals, com en àmbits meridionals de Catalunya o en els llocs valencians conquerits en aquestes dates. Amb aquests documents es va atorgar protagonisme a una nova categoria social no nobiliària o aristocràtica, que es consolidà com a oligarquia local durant tot el restant període medieval, almenys en els casos estudiats.

Així, poc abans de la conquesta valenciana i durant les dècades del procés conqueridor, l'orde va intensificar la consolidació dels treballadors agraris en els seus dominis meridionals. Precisament eren els àmbits més vulnerables a les migracions cap a les terres valencianes veïnes. A la zona del Montsià

79. Durant les primeres dècades del segle XIII, i en especial cap als anys vint o trenta, s'experimenta un procés similar d'ampliació patrimonial a les comandes del priorat de Navarra: Santos GARCÍA LARRAGUETA, *El Gran Priorato de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén (siglos XII-XIII)*, Pamplona, Institución Príncipe de Viana, 1957, p. 112-113.

80. El 1251, el castellà d'Amposta, Pere d'Alcalà, va acceptar que el comanador de Barcelona pogués hipotecar els béns de la comanda per satisfer uns deutes: Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 191, per esmentar un de tants exemples. Ja s'ha vist com el rei indicava als homes de Mallén que no podien vendre les heretats sense el consentiment del castellà.

81. ACA, GPC, carpeta 15, pergami 235. Un altre mas arribà a les mans de Pere Ferrer de Cotiules de part del comanador de Cervera, subjecte també a un cànon en espècie, i per aquesta concessió va pagar quinze lliures, en tractar-se d'una compra sobre els drets més que un establiment: ACA, GPC, carpeta 16, pergami 269 (1243). Un establiment a la comanda d'Alguaire comprometia al tinent la satisfacció de dues fanèques de gra, una de blat i l'altra d'ordi, i l'obligació de portar-les a la casa d'Alguaire: Jesús ALTURO I PERUCHO, *Diplomatari d'Alguaire...*, p. 350-351 (1225).

82. Carlos LALIENA, «Licencias para la exportación de cereal de Aragón y Cataluña a mediados del siglo XIII», a *Aragón en la Edad Media*, núm. XX (2006), p. 445-456.

la primera carta de poblament va ser la d'Uldecona el 1222, que comparativament amb la resta de la regió va ser la més ambiciosa perquè donava dues-centes parcelles de terra. En realitat, la situació era conseqüent amb una localitat ja ben desenvolupada al redós del castell des dels temps andalusins. De fet, la mateixa carta ja es referia directament a «villam Uyldecone».⁸³

Alguns membres de les famílies dels personatges que encapçalaven el genèric dels treballadors de la terra a Uldecona es van confirmar com a persones destacades durant les dècades o fins i tot segles posteriors, per exemple els Forcadell. Van arribar a comprar als santjoanistes la carta de poblament de les Ventalles per cinc-cents sous i els drets per a fer el repartiment. La situació reflecteix que aconseguir aquest lideratge en l'administració del domini reportava una certa condició de privilegi.

En alguna ocasió, aquests elements destacats de la comunitat pagesa es van atribuir una renda important com la tasca i van intervenir com a repartidors o mediadors entre la població pagesa i els senyors. Així ho va fer Guillem de Moragues, beneficiari per l'orde del poblament de la Sénia el 1232 i designat com a repartidor de les terres o el lloc. El 1236 va concedir més d'una vintena d'heretats a la Sénia tot indicant que li corresponia la tasca, mentre que altres elements de la renda s'havien de satisfer als hospitalers, llevat del molí que ja administrava. De forma equivalent, quan els hospitalers van haver de signar un pacte amb l'aljama o musulmans de l'Aldea el 1258, es van adreçar també als membres més destacats de la comunitat com l'alamí o el *çalabassa*, i els dirigents de la comunitat van ser beneficiats amb el monopoli del forn de la mesquita.⁸⁴

A la comarca van proliferar les concessions de cartes, com a la zona d'Amposta, amb la carta de Font de l'Ametlla el 1227.⁸⁵ La donació era perquè la «poblessin», per bé que ja ho estava, l'explotessin i hi fixessin residència. Aquestes eren les condicions per a assegurar la producció en el lloc i les rendes derivades. Dels beneficis senyorials, els demanaven els delmes, les primícies i la meitat de la tasca del pa i el vi, com a d'altres llocs. Probablement l'altra meitat era per als beneficiaris de la carta. Més tard en vindrien d'altres, com les d'Alcanar, una de nova d'Uldecona per fomentar l'ocupació de la foia o Sant Lluc, o molt després a Amposta, contemporànies a les d'altres dominis, com la del Godall o la de la Ràpita.

La necessitat de mantenir l'activitat agrària, ramadera o de cacera de les terres conquerides, sovint especificada de forma detallada en cartes com la de Cervera, i també d'impulsar l'ocupació cristiana immediata, es concretà en la concessió de diverses cartes de poblament a les terres valencianes recentment ocupades. Tenien condicions semblants a les contemporànies del Montsià, perquè els hospitalers van concebre aquesta ocupació com una ampliació dels seus dominis meridionals.

El relleu dels pobladors musulmans per part dels nouvinguts almenys en el control de la localitat es pot veure en cartes de poblament com la de Cervera del Maestrat. Després de la conquesta, tot i respectar les lleis dels musulmans, per pacte se'ls va traslladar a viure fora de la vila, que era una manera de forçar el canvi. L'existència de repartidors es troba també a la carta de poblament del terme de Cervera, que recau en alguns vinguts de les Terres de l'Ebre, i que se'ls encomana «ipsum populosos dividatis» el 1235. La proximitat amb la condició vassallàtica dels beneficiaris de la carta es pot comprovar quan se'ls diu que siguin fidels i bons «sicut boni vassalli debent esse», que pràcticament els equiparava, malgrat que les condicions descrites pels beneficiaris eren pròpies de la pagesia depen-

83. Maria BONET, «Las cartas de población y el dominio hospitalario del Montsià (siglo XIII)», a *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1991, p. 551-571, i per a Uldecona: Maria BONET, «Alguns aspectes socioeconòmics de la Uldecona medieval (segles XII-XV)», *Raïls* (Uldecona), núm. 12 (1998), p. 5-16.

84. José María FONT RIUS, *Cartas de población...*, p. 367-369, 383-384 i 563, respectivament.

85. José María FONT RIUS, *Cartas de población...*, p. 357-358.

dent.⁸⁶ La condició de cert privilegi assolida pels beneficiaris de la carta es pot veure en l'obtenció d'algunes «reserves senyoriales» de terres en els llocs de Càlig i Alí el 1234.⁸⁷

A través de les condicions estipulades a les cartes i d'altres drets senyoriales no explicitats, els hospitalers obtingueren rendes agràries molt importants diversificades en pagaments com ara delmes, primícies, tasques i altres rendes agràries, com quints, quarts o prestacions en treball, com al Maestrat i al Montsià. Eren indicatives de la reserva i també van rebre tota mena de beneficis procedents de la seva jurisdicció, ja fossin monopolis com forns, fargues, molins, cacera, emprius, exercici de la justícia, hosts o cavalcades, o fins i tot impostos reials com el monedatge i la lleuda. A les dècades centrals del segle XIII, els hospitalers mostraven una capacitat d'exercir les funcions senyoriales que no havien estat tan visibles al segle XII. Les conquestes van ser un revulsiu en tots els sentits.

4. CLOENDA: DE LA TRANSFORMACIÓ DE LES FUNCIONS MILITARS A L'AFIRMACIÓ DEL CARÀCTER SENYORIAL I POLÍTIC

El regnat de Jaume I va ser un període crucial i alhora de transformació transcendent de l'orde de l'Hospital. L'ampliació del patrimoni com a resultat del rol en el moviment d'expansió militar va consolidar la institució en tots els sentits, no únicament en les conquestes sinó sobretot en la presència feudal en els espais conquerits. Precisament l'enfortiment de l'Hospital com a potència territorial va tenir dues fases relacionades, una primera d'adquisició de terres per donació del rei, i una de segona contemporània i posterior, quan adquirí béns que arrodonien o ampliaven possessions anteriors per donació, compra o pressió cap a poders nobiliaris locals o d'altres. No era una situació nova en la dinàmica de l'orde, però l'increment dels ingressos pels nous patrimonis degué contribuir al procés.

Pel que fa al canvi en la seva funcionalitat militar lligada a un cert estancament del moviment croat visible des de mitjan segle XIII, cal destacar que la institució va ser capaç de reorientar la seva valoració per part dels grups de poder, cosa que va servir a la monarquia emergent com a element de suport en adquirir una dimensió política i de proximitat envers ella, o fins i tot d'una certa subsidarietat. Valgui com a testimoni la continuada relació entre Jaume I i les monges de Sixena, malgrat certs problemes d'ell amb l'orde des de mitjan segle XIII. Van ser dipositàries d'arxius de l'activitat política del rei, com les relacions amb Castella o la successió de Mallorca, i dels atributs de la coronació, que adquireixen una dimensió simbòlica remarcable.⁸⁸ En aquest sentit més polític de la institució, cal referir com, des del 1283 i en endavant, l'Hospital, representat primer pel castellà d'Amposta i després pel prior de Catalunya, va participar sempre a les Corts catalanes, a diferència del que passava amb altres dirigents d'altres ordes o institucions eclesiàstiques.⁸⁹

Precisament les condicions de plurifuncionalitat visibles en activitats polítiques o financeres, així com la tasca hospitalària, la condició secundària respecte als templers com a milícia per antonomàsia i l'existència de comunitats femenines i altres condicions de vinculació a l'orde van permetre als hos-

86. Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios»...*, p. 181-183. Més tard es va donar una altra carta a Cervera on no s'esmentaven els primers beneficiats, però sí l'existència d'anteriors pobladors (1249). S'ha vist que això va passar a Alcanar. També es demanava aquesta fidelitat com si fossin vassalls als beneficiaris de Sant Mateu, al terme de Cervera: Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios»...*, p. 183-184.

87. Eugenio DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios»...*, p. 184-185.

88. Joaquim MIRET I SANS, *Les cases...*, p. 367.

89. Antoni UDINA ABELLÓ, «Els ordes religiosos-militars i les Corts catalanes (1282-1412)», a *Actes de les Primeres Jornades...*, p. 132-140. També van participar a les Corts d'Aragó, i el castellà d'Amposta va ser principal en el braç eclesiàstic: Maria Luisa LEDESMA, *Templarios y hospitalarios...*, p. 95.

pitalers una major integració en el si de les societats aristocràtiques i, de retruc, una relació més variada i complexa amb la monarquia.

En definitiva, en aquest regnat, l'orde de l'Hospital es consolidà com a gran potència patrimonial i econòmica, mentre assolí una activitat diversificada dins el marc de la societat aristocràtica i particularment en relació amb la monarquia. Tot i que la funció militar va començar a ser menys rellevant o fins i tot amb signes d'estancament, la institució oferí nous arguments o funcions que van contribuir a la seva continuïtat com a orde militar principal i de forma transcendent després de les actuacions de Jaume II.